

tovne vojne, ni pa bila tako izrazita kot v letih pred gospodarsko krizo in se je končala z novo inflacijo in gospodarsko nestabilnostjo v razmerah v začetku druge svetovne vojne. Ekonomski položaj delavstva, ki je med krizo zdrsnil na najnižjo raven, se v letih nove konjunkturi ni ustrezno izboljšal. Tudi zaposlenost je naraščala počasneje, kot bi bilo pričakovati glede na naraščanje proizvodnje. To je bilo deloma posledica racionalizacije in modernizacije proizvodnje, začetih že v letih gospodarske krize, deloma pa posledica večje delovne obremenitve delavca oziroma večjega izkoriščanja. V teh letih je bilo mezdno in stavkovno gibanje zopet zelo številno in množično. Bilo je tudi uspešno. Delovne razmere so bile večinoma sistematsko urejene s kolektivnimi pogodbami, ki so navadno veljale za več podjetij ali vso stranko.

Gospodarska kriza je povzročala tudi večjo

koncentracijo industrijskega delavstva. Medtem ko je bilo pred krizo 57 % delavstva v industrijskih centrih okrog Ljubljane, Maribora, Celja, Kranja in v rudarskih revirjih, jih je bilo po krizi skoncentriranih v teh centrih 87,5 %. Od druge polovice 1939. leta do okupacije aprila 1941 je bilo slovensko gospodarstvo pod močnim vplivom zunanje-političnih in gospodarskih razmer druge svetovne vojne. Vsa proizvodnja je bila usmerjena na vojaške dobave in polnjenje vojaških skladišč. Zelo občutno je bilo pomanjkanje surovin iz uvoza. Jeseni leta 1940 je bila uvedena racionalizacija prehrane (enotna krušna moka, brezmesni dnevi), februarja 1941 pa vpeljane nakaznice za kruh in moko. S tem je bil izveden popoln prehod na sistem vojnega gospodarstva. Na gospodarski razvoj podjetij, zlasti pa na ekonomski položaj delavstva, so vplivali množični vpoklici na orožne vaje v teh letih.

BRATSTVO, izobraževalna društva narodnih socialistov v dvajsetih letih

ERVIN DOLENC

Uspešen razvoj socialnodemokratskih organizacij v devetdesetih letih, okrepitev katoliške stranke s krščanskosocialnim gibanjem, ter nov hud udarec, ki so ga doživeli liberalci na državnozborskih volitvah leta 1907, so narodne socialiste prisilili, da so začeli tudi sami akcijo za pridobitev delavstva. Delavske organizacije so začeli snovati po zgledu češke narodnosocialne stranke, ki se je formirala že leta 1897 proti češki socialnodemokratski stranki zlasti zaradi njenih napačnih stališč do narodnega vprašanja. Ker je znaten del češkega delavstva odklanjal vsakršno sodelovanje z Nemci, tudi s socialnimi demokrati, je imela češka narodnosocialna stranka uspehe.¹

Češki zgled narodnega socializma je pri nas našel najugodnejša tla v narodnostno mešanem Trstu. Takoj po volitvah je bila v pripravi liberalnega društva Edinost tam ustanovljena Narodna delavska organizacija NDO. Že ob ustanovitvi 18. avgusta 1907 so sklenili njeno delovno območje razširiti na vse slovensko ozemlje in Istro. Njen organizator dr. Josip Mandić je na shodih poudarjal, da je NDO le strokovna organizacija, ki se ne bo vtikala v politiko, od socialnih demokratov pa se je ločila zato, ker ne varujejo dovolj narodnosti slovenskega delavstva in preveč povzdigujejo internacionalizem.²

Kot deželna organizacija za Kranjsko je bila NDO januarja 1909 ustanovljena tudi v Ljubljani, a je bila zaradi demonstracij njene vajejske mladine od cesarjevem rojstnem dnevu poleti 1910 razpuščena. Močno je NDO osla-

bila osamosvojitve železniških uradnikov in delavcev, ki so leta 1909 ustanovili lastni organizaciji.

Iz zelo kritičnega stanja jo je v ponovno organizacijsko rast potegnili šele ustanovitev strokovnega tajništva marca 1912. Ob pripravah za ustanovitev nove narodne delavske organizacije v Ljubljani so se v tem času pojavile težnje, da bi si delavstvo poleg strokovne organizacije ustanovilo tudi lastno politično stranko, čemur pa je zlasti nasprotovalo vodstvo liberalne Narodno napredne stranke. Vprašanje o značaju organizacije so razčistili na shodu 10. avgusta 1912 v ljubljanskem Narodnem domu, kjer so se zavzeli za osnovanje stanovske organizacije slovenskega delavstva narodno naprednega mišljenja. Ustanovni občni zbor Narodno socialne zveze, NSZ, je sledil 6. oktobra 1912. Med drugim so si zadali nalogo, da poleg skrbi za izboljšanje delovnih razmer, gojenja narodne, stanovske in družabne zavesti ter moralnih in gmotnih podpor skrbijo tudi za strokovno in splošno izobrazbo delavcev. Različne liberalne oziroma narodne strokovne organizacije so med seboj sicer sodelovale, zamen pa so bili poskusi tržaške NDO, da postane centrala za vse strokovno gibanje te usmeritve. Sklep I. kongresa narodnih strokovnih organizacij 15. avgusta 1913 v Ljubljani, o ustanovitvi zveze vseh jugoslovanskih narodnih strokovnih organizacij je potem preprečila prva svetovna vojna.³

Liberalci so se torej v boj za delavstvo spustili tretji in tako se je tudi med delavci kazala

tedanja razdelitev na tri politične tabore, socialnodemokratskega, katoliškega in liberalnega. Pri organiziranju delavcev so se liberalci sicer zgledovali pri čeških narodnih socialcih, toda njihovih socialnih nazorov niso sprejeli. Liberalni prvaki, ki so bili organizatorji in nato tudi funkcionarji teh organizacij, so pazili, da se narodno delavsko gibanje ne bi politično osamosvojilo in si oblikovalo lastno stranko. Preko svojih strokovnih organizacij so si liberalci pač prizadevali za volilce tudi med delavci, hkrati pa so se na ta način borili proti političnim konkurentom, socialni demokraciji in SLS.⁴

Navzven so imeli narodni socialci že ves čas bolj ali manj tesne stike s češkimi narodnosocialnimi organizacijami, toda šele po svetovni vojni so se jim tudi v socialnem pogledu programsko približali. K temu je veliko pripomogla tudi njihova končna politična osamosvojitvev. Kljub poudarjanju svojega nepolitičnega značaja takoj po vojni so sredi leta 1919 stekle pospešene priprave na ustanovitev Narodno socialne stranke (NSS). Akcijo za njeno ustanovitev naj bi vodili številni organizatorji NDO iz Trsta, ki so po vojni prišli v Ljubljano. Poleg njihovih osebnih ambicij je bil pomemben vzrok njene ustanovitve tudi sovraštvo delavstva »do takratnih reprezentantov demokratske stranke stare magnatarske struje«.⁵ Stranka, ustanovljena 10. avgusta 1919, si je za temelj svojega delovanja postavila narodnost v nasprotju z internacionalizmom, zavzemala naj bi se za popolno demokratizacijo ter za mirno in zakonito socializacijo. NSS naj bi torej bila stranka malega jugoslovanskega človeka, delavca, malega kmeta, malega obrtnika, uradnika. NSS in NSZ sta bili tako personalno kot organizacijsko tesno povezani, lahko bi celo rekli, da je bila jedro gibanja strokovna organizacija NSZ, saj je pomenila tudi njegove organizacijske začetke. Če torej sledimo njenemu razvoju, pridemo sredi leta 1920 do znatnega upada njene aktivnosti. Prenehalo je delovati več njenih podružnic in občutno je nazadovala glede članstva, s čimer so bili pogojeni tudi njeni finančni viri. Krizo so začeli premagovati v začetku leta 1921 z agitiranjem med viničarji, zlasti pa z aktivnejšim udejstvovanjem v mezdni gibanjih in z ustanavljanjem novih podružnic po delegatskem zborovanju julija 1921. Poglavito oviro za vzpon ji je predstavljala nova liberalna strokovna organizacija Samostojna strokovna delavska Unija, SSDU, ki ji je, glede na precejšno sorodnost politične usmeritve, začela odvzemati članstvo zlasti z veliko akcijo spomladi 1922.⁶

V ta čas pade tudi ustanavljanje narodnosocialističnega izobraževalnega društva Bratstvo. Pred tem in tudi še ves čas pozneje so se narodni socialisti brez zadržkov vključevali v Sokol in ga s propagando v svojem tisku sma-

trali tudi za svojo organizacijo. Pri ustanavljanju povsem svoje kulturne organizacije pa lahko zasledimo v glavnem dva močnejša interesa, ki jih Sokol ni mogel zadovoljiti. Nova pravda je že aprila 1920 poudarjala nujno potrebo po mladinski organizaciji, še posebej v Mariboru, torej na obmejnem ozemlju. Glasilo narodnosocialistične stranke, ki je začelo izhajati dvakrat tedensko v začetku aprila 1920, naj bi bilo namreč v prvi vrsti obrabna straža za od treh strani ogroženo obmejno ozemlje, a se je seveda priporočalo tudi od tega ozemlja bolj oddaljenim. Do ustanovitve Bratstva je bila mladina organizirana v mladinskih skupinah NSZ, z ustanovitvijo mladinskega društva pa naj bi imeli k njemu pristop tudi starejši člani.⁷ Drugo sestavino je opredeljeval že polni naslov Izobraževalno društvo Bratstvo. To nalogo naj bi si Bratstvo delilo s strankinim časnikom Novo pravdo, »ki bo posvečala politični in splošni izobrazbi našega delavstva kar največjo pozornost.« Eden izmed voditeljev stranke Anton Brandner je na zborovanju njenega izvršnega odbora decembra 1920 zato priporočal, da se društvene podružnice takoj ustanove povsod, kjer že obstajajo politične organizacije NSS, nalo ga teh krajevnih organizacij pa je bila tudi, da se vsi njeni člani naročijo na Novo pravdo. Do takrat je stranka štela več krajevnih organizacij v Ljubljani, ter organizacije v Kranju, Litiji, Novem mestu, Zagorju, Mariboru, Celju, Ptuj in Sevnici.⁸

Pravila za narodno socialistično izobraževalno društvo so bila pri pristojnih oblasteh vložena pred 17. aprilom, potrjena pa 15. maja 1920.⁹ O ustanovnem občnem zboru nimamo poročil. Sedež je Bratstvo imelo v Ljubljani, na Kersnikovi 6, od leta 1922 dalje na Rimski 19, svoj delokrog so omejili na ozemlje Slovenije, svoj glavni namen, izobraževanje, pa naj bi dosegali s predavanji, ustanavljanjem knjižnic in čitalnic, prirejanjem poljubnih zabav in izletov, gojenjem glasbe, petja, dramatike, športa itd. Pripomniti velja, če pravila vzamemo kot začetni program društva, da so vse to in še več tudi dejansko uresničevali. V primeru razpusta je bilo društveno premoženje namenjeno NSZ.¹⁰

Nekoliko dejavnejše društveno življenje je zaslediti šele v začetku leta 1921. Začeli so s predavanji o zadružništvu, o različnih smereh socializma ipd., oblikoval pa se je tudi tamburaški odsek in dramska skupina. Podobno dejavnost lahko zasledimo v prvi in v tem letu tudi še edini podružnici Bratstva, ki je bila 4. februarja ustanovljena v Celju.¹¹ Konec leta so začeli Celjani zbirati sredstva tudi za delavsko knjižnico.¹² V tem prvem obdobju je mogoče bolj kot delavska občutna nacionalna usmerjenost društva, avgusta 1921 so npr. na izletu v Žireh igrali na meji slovanske koračnice.¹³

Največji razmah je organizacija doživela v letu 1922, ko je bilo ustanovljenih 8 novih podružnic. Bratstva so se večinoma pojavljala v krajih, kjer so že delovale krajevne organizacije NSS ali NSZ. Že januarja 1922 so ustanovili podružnico v Laškem in Mariboru, sledile so v Trbovljah, Šoštanj, Velenju, Žireh. Oktobra so po vzoru Bratstva ustanovili izobraževalno društvo Mladost v Trnovem v Ljubljani, ki je takoj pristopilo v formalno še ne osnovano zvezo narodno socialističnih mladinskih društev in v njenem okviru delovalo enakopravno z Bratstvi. Že od samega začetka je Mladost prirejala redna tedenska predavanja, družabne večere, debate, imela je tamburaški, dramski in šahovski odsek, omenja pa se tudi oktet. Znotraj narodno socialističnih prosvetnih društev je Mladost edina poskusila s športnim odsekom, a po pomanjkanju poročil o tej dejavnosti sodeč, brez uspeha.¹⁴ Novembra je bil menda v Beogradu ustanovljen Akademski klub narodnosocialistične omladine.¹⁵ Temelje jugoslovanski narodno socialistični mladini kot organizaciji je postavil njen zbor 26. novembra 1922 v Trbovljah. Tu so se opredelili kot »avtonomni del jugoslovanskega narodnosocialističnega pokreta«, katerega član je lahko le tisti, ki soglašajo s programom NSS iz leta 1919 oz. 1920. Pravilnik organizacije se je naslanjal na češkega in je obvezoval medsebojno nazivanje članov z brat in sestra.¹⁶ Pred tem so se narodni socialisti ogovarjali s tovariši in tovarišica, kot so ta naziv vseskozi uporabljali tudi krščanski socialisti. Težave so se pojavile pri ustanavljanju Bratstva v Zagorju ob Savi. 53 članov se je vanj vpisalo že ob ustanovitvi 11. oktobra 1922, a tem naj bi nasprotovala inteligenca, tri četrtine teh je menda delovalo tudi v takojšnjem Sokolu. Kakorkoli že, Bratstvo v Zagorju so morali ponovno ustanoviti januarja 1923.¹⁷ V tem letu se je ekspanzija Bratstva nekoliko ustavila. Ustanovili so le novi podružnici v Šiški in Litiji. Začeli so se tako imenovani procesi čiščenja. Januarja 1923 so iz ljubljanske podružnice izključili 6 članov, ker so skrivaj stopili v Mladinsko zvezo, konkurenčno organizacijo Jugoslovanske demokratske stranke in s tem »zahrbtno delali proti društvu«. ¹⁸ Sledila je izključitev 7 članov in članic iz Bratstva v Zagorju, verjetno iz podobnih vzrokov, oktobra pa je bil izključen eden najbolj aktivnih, Rudolf Šimnovec, predsednik trnove Mladosti in tajnik osrednjega vodstva Jugoslovanske narodnosocialistične mladine češ, da se je izneveril ideji gibanja.¹⁹

Na ljubljanskem sedežu JDS so sredi leta 1922 ustnovili Mladinsko Zvezo kot mladinsko politično organizacijo. Liberalna kulturna društva so bila organizirana v Zvezo kulturnih društev v Ljubljani in Mariboru. Mladinska Zveza pa je že v prvem letu zamrla zaradi po-

manjkanja članov, zato je bilo potrebno sredi leta 1923 ustanoviti novo organizacijo, Enakost, ki pa, kot kaže, tudi ni imela večjega uspeha.²⁰ Podoben program NSS in JDS ter nekoliko agresivnejši nastop slednje v tem času sta verjetno glavna vzroka tudi za spore in izključitve v Bratstvu.

Po drugi strani pa pomeni leto 1923 kljub »čiščenju članstva« v narodno socialističnem gibanju, zlasti med njegovo mladino, torej v Bratstvu, eno najaktivnejših let. Že leto prej so poleg strokovnih predavanj začeli z brezplačnim tečajem srbohrvaščine, ki je imel izreden uspeh, tako da so morali na drugem tečaju januarja 1923 tečajnike razdeliti že v dve paralelki, saj se jih je vpisalo preko 130. Istčasno so prav tako brezplačno začeli tudi s tečajem češčine.²¹ Februarja se je v okviru ljubljanskega Bratstva začela »politična šola«, ki jo je otvorilo predavanje o francoski revoluciji.²²

Naslednjo sezono, jeseni 1923, so začeli v ženskih odsekih prakticirati ročna dela, odprli so plesno šolo, izobraževalno delo pa je kronala Akademija Bratstva, cikel predavanj, ki je trajal od konca oktobra 1923 do maja 1924 vsak sredin večer na ljubljanski realki. Tematika predavanj je bila najširše zasnovana, od aktualno politično gospodarske problematike v okviru strankarskega programa, preko naravoslovja, medicine, celo jezikoslovja, do predstavitev Masaryka, Marksa ipd. Predavali so strokovnjaki iz vseh političnih taborov, Izidor Cankar, Fran Erjavec, Dragotin Lončar idr.²³

Kulturno prosvetni program narodnih socialistov ni bil nikjer posebej in eksplicitno oblikovan. Nerazdelanega je najti v programih in resolucijah stranke, posebej njenega mladinskega dela.

Nova pravda je avgusta 1921 ugotavljala potrebo ljudske izobrazbe zlasti za delavce in kmete. Uvesti bi se morala obvezna ljudska šola za ljudi srednje starosti po načelu Komenskega: 8 ur dela, 8 ur izobrazbe in zabave in 8 ur počitka. Vendar v skladu z narodnosocialističnim poudarjenim pacifizmom in nenasiljem tega nikomur niso vsiljevali.²⁴ Na prvem pokrajinskem zboru narodno socialistične mladine aprila 1922 v Celju so pripravljajoči organizaciji namenili, da se bo konstituirala po vzorcu češke, njen namen pa naj bi bil vzgajati narodnosocialistično mladino kulturno in politično. Od takrat so Bratstva smatrali kot narodnosocialistične mladinske organizacije, medtem ko so nastala pravzaprav v okviru sindikata NSZ, kot nasledek njegovih mladinskih skupin.²⁵

V skladu s svojim pacifizmom so leta 1923 najprej odločno odbili Orjuno. »Narodni socialist ne more biti orjunaš, ako ni zatajil poštene preteklosti in vzvišenega programa.« Že dober mesec in pol kasneje pa je bilo treba stališča bolj kristalizirati, ker je bilo baje že

precej njihove mladine v Orjuni. Strinjali so se s tremi glavnimi točkami Orjune o enotni državi, dinastiji in boju z zunanjim ter notranjim sovražnikom. »Vendar odbijamo teror, pa naj bo levi ali desni, zato mi ne spadamo v organizacijo, ki pa nam ni nesimpatična. S palicami in revolverji se ljudstvo ne vzgaja, treba je med narod z ljubeznijo in – knjigami.«²⁶

Jugoslovanska narodno socialistična mladina (JNSM) je imela v letu 1923 svoj I. in II. kongres. Tik pred prvim, ki je bil 20. maja v ljubljanskem Unionu, je izšlo posebno mladinsko glasilo Kladivar, kot priloga Novi pravdi. Ta je zapisal: »Naša mladina je na vrhuncu svojega notranjega razmaha. Tesno strnjena v organizacijah, v svoji disciplini močna, je postala narodno socialistična mladina sposobna, da si poišče nova torišča, kjer bi se močneje udejstvovala in našla smisel svojim idejam, ki so zmožne preobraziti socialno stanje vsega jugoslovanskega naroda. Njeno notranje oblikovanje je danes na taki višini, da samo po sebi sili k iskanju možnosti pozitivnega javnega dela v prid celotni mladini in jugoslovanskemu ljudstvu. To bi bila nova faza njenega kulturnega in socialnega delovanja, s katerim pa bi morala nehoti naleteti na zunanje ovire. Te pa so dejansko stanje, zaradi katerih naši mladini ni mogoče korakati ravno in dosledno za svojimi smotri. To, zdaj javno delo, je zaobseženo v točkah kongresnega dnevnega reda: Socialna zaščita delavske mladine, nje kulturna vzgoja, strokovno šolstvo, alkoholizem in mladina, stiki z drugimi slovenskimi socialisti (tu so poleg jugoslovanskih mišljeni le še češki somišljeniki, op. E.D.). Vsa ta pereča vprašanja se tičejo izključno mladine, zlasti delavske, so pa življenjskega pomena za ves narod in predpogoj vsakega napredka, obenem pa tudi ključ do zmage socializma. Najvišji smoter Kladivarja je revolucija – ne dejanska, ampak duševna revolucija, prerojenje vsega naroda, ki bo edini dovolj močan, da ustvari novo, pošteno družbo.«²⁷ Tretja in četrta izmed sedmih resolucij kongresa sta se zavzemali za reorganizacijo šolstva, ki naj bo dostopno vsem, se pravi za brezplačno šolstvo, stroge omejitve otroškega dela in še vedno zelo abstraktno svobodo in enako možnost izobraževanja, umetniškega ustvarjanja in veroizpovedi.²⁸

Na drugem kongresu JNSM 8. decembra 1923 v Zagorju so delegati sedmih Bratstev in trnovske Mladosti sklenili spremeniti društvena pravila, odločili so se za akcijo abstinenčnih krožkov in kljub že od leta 1922 obstoječemu liberalnemu Zmajevemu stegu jugoslovanske Zveze izvidnikov in planink²⁹, ali pa mogoče prav zato, sklenili osnovati lastno skavtsko organizacijo po vzoru čeških narodno socialističnih skavtov. Pripravo in načrt so prevzeli Ivan Tavčar, Stane Vidmar in novi

predsednik JNSM Anton Brandner.³⁰ V začetku leta 1924 so povabili Črtomirja Zorca, ki je ob tej priliki iz skavtskega Zmajevega stega izstopil, da na podlagi svojih izkušenj pripravi pravilnik, ki bo strokovno podkovan in bo ustrezal narodnosocialistični ideologiji. Zorec je poleti 1924 v Kladivarju objavil prvi poziv za ustanovitev take organizacije, a jo je utemeljeval že po načelih gozdovništva Ernesta Thompsona Setona v nasprotju z militarističnimi tendencami skavtov.³¹ Zorec ni počival. Julija 1924 so na že sedmem sestanku »tabornikov Bratstva« članom določili uniforme, znake in oblikovali prve družine. Hkrati so hodili tudi na prva krajša taborjenja, kot je bilo npr. dvodnevno za konec tedna pri Turjaku ipd.³²

Na III. kongresu JNSM 7. septembra 1924 v Mariboru so sklenili svoje taborništvu tudi formalno organizirati in ga raztegniti na celo državo s tem, da bi ustanovili Zvezo jugoslovanskih tabornikov. Ob tej priliki je Nova pravda objavila tudi osnovna Setonova načela gozdovništva v štirih točkah:

1. Sila duha: bodi odločen, skromen, poslušen...

2. Lepota telesa: bodi čist, spoštuj svoje telo, ohranjaj naravo ...

3. Mišljenje – resnica: govori resnico, bodi pošten, veren ...

4. Udejstvovanje z ljubeznijo: bodi ljubezniv, raduj se življenja, bodi brat, sledi načrt organizacije ...

Podpisalo se je Združenje slovenskih tabornikov v Ljubljani.³³

Kmalu pa je začel Črtomir Zorec tabornike odtegovati narodnosocialističnemu gibanju. To je bil tudi pogoj, da je pristal na sodelovanje še en izkušen gozdovnik in ustanovitelj skavtstva na Slovenskem, s katerim se je ideološko razšel prav zaradi njegovega strankarskega značaja, Baden Powellovega militarizma (angleški general, ustanovitelj skavtstva, op. E.D.) in enotnega centraliziranega pravilnika iz Beograda, ing. Hinko Pajer. Pajer je prišel že na prvi tabor narodno socialističnih tabornikov julija 1925 v Kamniški Bistrici, ki sta ga vodila Zorec in Vladimir Kravos, sicer tajnik JNSM. Že nekaj mesecev po taboru je dosegel, da se je t.i. Združenje slovenskih tabornikov reorganiziralo in sprejelo nov pravilnik na povsem gozdovniški podlagi, medtem ko je bila prej to nekakšna mešanica gozdovništva in skavtizma. Ta pravila so bila sprejeta na ustanovnem občnem zboru Združenja slovenskih tabornikov 8. decembra 1925, katerega prvi starešina je postal Kravos.³⁴ Kljub odtegnitvi tabornikov izpod strankarskega vpliva NSS oziroma JNSM najdemo še dolgo na vodilnih položajih Jugoslovanske gozdovniške lige, kot se je leta 1929 preimenovala, ljudi iz tega gibanja. Konec tridesetih let je organizacijo vodil Banimir Kozinc, prvi predsednik JNSM

in Bratstva leta 1922/1923 in potem tudi 1925/26, izredno zaslužen tudi za postavitev gozdovniškega doma v Iškem Vintgarju.³⁵

Medtem ko je v letu 1924 število Bratstev še vedno naraščalo, ustanovili so 6 novih, pomembnejši sta bili podružnici v Kranju in na Jesenicah, se je razvoj in polet v naslednjih letih ustavil. Avgusta 1925 je začelo v Ljubljani delati izobraževalno društvo narodnosocialističnih deklet Pomlad, ustanovljena pa je bila še nova podružica Bratstva v Hrušici na Gorenjskem.³⁶ A razpuščeno je bilo že prej tako delavno društvo Mladost v Trnovem, aprila 1926 tudi Bratstvo Trbovelj, najverjetneje zaradi pomankanja članov.³⁷ Zastoj ali celo upad društvenega življenja je za besedami nekako prikrival tudi predsednik Kozinc ob prehodu v leto 1926, »Do lanskega novega leta smo bili že močna organizacija in med nami že moške vzgojeni iz naše srede, ki so bili sposobni zasesti vodilna mesta, a bilo jih je premalo. Organizacija se je prehitro razširila, učencev preveč, učiteljev premalo. Inteligenca je ostajala ob strani.« Čiščenje navznoter naj bi organizacijo samo okrepilo, ker so razrešili medsebojne spore in tako prešli do enotne, močne bojne fronte JNSM. Zdaj naj bi več pozornosti posvetili idejni vzgoji delavske mladine in še ne rešenemu problemu zaščite vajencev in mladih delavcev. Omejili naj bi prireditve z alkoholom, ki je zaradi finančne nujnosti zlo. Le trezna mladina je sposobna izvesti revolucijo in preobrat v lastni notranjosti, ki je predpogoj za vzgojo človeka po narodnosocialističnem programu.³⁸

Poročil o delu Bratstev je v narodnosocialističnem časopisu z letom 1926 čedalje manj, povsem prenehajo v letu 1927. Januarja 1926 je verjetno še pod okriljem Bratstva Nova pravda napovedovala politično šolo »Pulpanovega klubak«, poleti so govorili o gozdovniškem taboru v Vratih, pod Peričnikom, decembra 1926 pa imamo zadnje poročilo o ustanovitvi kake podružnice Bratstva, ki so jo takrat ustanovili na Tezmem pri Mariboru.³⁹

Izobraževanje in kultura znotraj narodnosocialističnega gibanja se je vedno bolj prenašala neposredno na njihove najštevilnejše in organizacijsko najmočnejše krajevne sindikalne organizacije Narodno socialne strokovne zveze, kakor se je Narodno socialna zveza leta 1923 preimenovala. Marca 1926 pa sta se Narodno socialna strokovna zveza in liberalna Samostojna strokovna delavska Unija, ki jo je leta 1923 posebej ustanovila JDS, spet združili v Narodno strokovno zvezo (NSZ).⁴⁰ Ob njihovi dokončni združitvi čez slabo leto je Nova pravda zapisala, da je prva preporoditev duš in src, druga pa poglobitev znanja, pridobitev usposobljenosti za solastništvo in sodelavnost. »To šolo in predpriprave nam nudi strokovna organizacija, ki jo je smatrati kot šolo, ne kot podporno društvo. To je podreje-

nega pomena in potrebno le v toliko, kolikor se s tem vzdržuje pouk in boj. Zahtevamo svobodno šolo in svobodno koaliranje strokovnih organizacij.«⁴¹

V drugi polovici leta 1927 praktično ne razlikujejo več med kulturno izobraževalnim, sindikalnim in političnim delom gibanja, temveč govorijo le še o »naših organizacijah«, ki morajo povsod, kjer je mogoče, ustanoviti lastno knjižnico s primerno čitalnico. Za jesenske in zimske mesece so imeli vnaprej izdelan program predavanj in tečajev. Zlasti so se v tem pogledu naslonili na usluge, ki jih je nudil prosvetni odsek Delavske zbornice. Tu so imele vse tri politične delavske smeri na voljo združeno delavsko knjižnico in bogat program skioptičnih (z diapozitivi) predavanj. Poleg teh je NSZ svojim organizacijam nudila še svoj lasten program predavanj, ki ga je izvajalo 8 strankinih ljudi (Bohinjec, Juvan, Tavčar, Rupnik, Kravos...) in je obsegal široko področje, od družboslovja, ideologije, organizacije, preko turizma do praktičnih znanj in spretnosti. NSZ je pomagala pri nakupih tamburic, notnega materiala, knjig in je sploh posvečala izobrazbi največ pozornosti, kot se je sama hvalila. Maja 1929 so imele lastne knjižnice njene podružnice v Logatcu, Litiji, na Viču, Jesenicah, v Zagorju in še kje.⁴²

Bratstva ko posebne kulturno prosvetne organizacije narodno socialistične stranke so bila leta 1928 nedvomno že v zatonu, o čemer priča tudi takratni zapis Franca Erjavca o kulturnih organizacijah: »Končno so se ohranili še ostanki prosvetne organizacije bivše Narodno socialistične stranke, to so Bratstva. Vseh aktivnih Bratstev je 8 z okroglo 600 člani.«⁴³ Po združitvi strokovnih organizacij NSS in Samostojne demokratske stranke, slednja je vodila drugo najmočnejšo prosvetno organizacijo v Sloveniji Zvezo kulturnih društev, sta tudi politični stranki od oblastnih volitev 1927 naprej nastopali skupno kot Napredni in Narodni blok.⁴⁴ Zato tudi Erjavec govori o biviši NSS. Vzdrževanje posebnih kulturno prosvetnih društev za delavce liberalne politične usmeritve bi, ob Zvezi kulturnih društev in spričo tega, da je imela ta politika med sicer že tako sorazmerno maloštevilnimi slovenskimi delavci tudi najmanjši vpliv, pomenilo nekakšen luksuz tako z materialnega kot organizacijskega vidika.

Izobraževalna društva narodnosocialistične mladine Bratstva so bila oblastno razpuščena po vzpostavitvi kraljeve diktature 8. aprila 1929 po zakonu o zaščiti države, ker jih je oblast, zaradi neposredne povezave s politično organizacijo Narodno socialistične mladine, pojmovala kot politična društva.⁴⁵

Izobraževalno društvo delavske mladine Bratstvo je bilo v Ljubljani ponovno ustanovljeno februarja 1923, zveza teh Bratstev za Kraljevino Jugoslavijo, kot naslednica narod-

nosocialističnih Bratstev izpred let 1929, pa oktobra 1935.⁴⁶

Poleg socialnodemokratske kulturno prosvetne organizacije Svobode, ki je imela še predvojne tradicije, so po prvi vojni med slovenskimi industrijskimi delavci na tem področju dejavneje nastopili bivši liberalci in katoličani, katerih stara Slovenska krščansko socialna zveza je dobila splošni katoliški pomen in s tem zanemarila posebne kulturne interese katoliško čutečega proletariata. Zato je katoliški sindikat Jugoslovanska strokovna zveza v skrbi za vzgojo lastnega organizacijskega kadra ustanovil v jeseni 1922 svojo izobraževalno in mladinsko društveno zvezo Krekovo mladino. Spomladi 1920 osamosvojenim komunistom pa se je ustanavljanja lastnih tozadevnih organizacij pokazalo oportuno šele po njihovi zakonski prepovedi z letom 1921, ko so za legalno kulturno prosvetno dejavnost najlažje skrivali svoje prepovedano politično delo.

Med štirimi glavnimi političnimi smermi slovenskega delavstva so s kulturno prosvetnim delovanjem začeli bivši liberalci, naprednjaki ali tudi »narodnjaki« pritegovati ljudi časovno drugi po vrsti, za socialdemokrati, ki so svojo največjo moč doživeli v času nezadovoljstva in razočaranja takoj po vojni. Vzporedno s komunisti so narodni socialisti v tem pogledu najhitreje napredovali v času, ki je za socialno demokracijo pomenil globok padec v množičnosti in stagnacijo v kakovosti, za krščanske socialiste pa obdobje porajanja in uveljavljanja znotraj katolištva, torej v prvi polovici dvajsetih let.

Najpomembnejša projekta narodnih socialistov sta bila gotovo Akademija Bratstva, ki je prva med delavci dvignila izobraževalno delo na zavidljivo strokovno in organizacijsko raven, iz Jugoslovanske narodno socialistične mladine pa izhajajo tudi začetki slovenskega gozdovništva oziroma Zveza jugoslovanskih tabornikov. Bratstvo je več ali manj izgubilo svoj zagon in pomen s ponovnim zbližanjem s Samostojno demokratsko stranko in z začetkom delovanja prosvetnega odseka Delavske zbornice leta 1926.

Po približnih ocenah stanja leta 1927 lahko razmerje moči med socialnimi demokrati, krščanskimi socialisti in narodnimi socialisti, (komunisti so se takrat že povsem vključevali v Svobode) glede članstva v kulturno prosvetnih organizacijah izrazimo s 55 % za prve, 28 % je bilo med kulturno delujočimi delavci krščanskih socialistov, 16 % pa narodnih socialistov. To se skoraj povsem ujema tudi z razmerjem volilcev v Delavsko zbornico leto prej.

BRATSTVO

Približna kronološka preglednica podružnic

po času ustanovitve in prisotnosti ostalih dveh delavskih društev. S – Svoboda, KM – Krekova mladina.

1. Ljubljana 1920 S, KM
2. Celje 1921 S, KM
3. Laško 1922
4. Maribor 1922 S, KM
5. Trbovlje 1922 – 1926 S, KM
6. Trnovo Ljubljana 1922 – 1925
7. Šoštanj 1922 S
8. Velenje 1922 S, KM
9. Žiri 1922 S, Km
10. Krka na Dolenjskem 1922
11. Litija 1923 S, KM
12. Zagorje 1923 S, KM
13. Šiška 1923 S
14. Vič 1923 S, KM
15. Dravljje 1924
16. Kranj 1924 S
17. Jesenice 1924 S, KM
18. Loke pri Zagorju 1924
19. Kotredež pri Zagorju 1924
20. Hrušica pri Jesenicah 1925
21. Duplje 1925
22. Tezno pri Mariboru 1926
23. Sevnica 1926

OPOMBE:

1. Dr. Miroslav Stiplovšek, Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922, Ljubljana 1979, str. 63. — 2. Prav tam, citira Rdeči prapor 5.II.1910 — 3. Isti, str. 64–68 — 4. Isti, str. 70. — 5. Isti, str. 334, citira Delavski list 1.XII.1922. — 6. Isti, str. 333–337. — 7. Nova pravda 17.IV. 1920. — 8. Nova pravda 11.XII.1920. — 9. Nova pravda 17.IV.1920; ASRS, Društvena pravila 2778. — 10. A SRS, Društvena pravila 2778; Nova pravda 26.XI.1921. — 11. Nova pravda, letnik 1921, za Celje glej 19.II.1921. — 12. Nova pravda 12.XI.1921. — 13. Nova pravda 13.VIII.1921. — 14. Nova pravda 23.IX., 28.X.1922, 10.III.1923. — 15. Nova pravda 25.XI.1922. — 16. Nova pravda 16.XII.1922. — 17. Nova pravda 21.X., 16.XII.1922, 20.I., 3.II.1923. — 18. Nova pravda 13.I.1923. — 19. Nova pravda 2.VIII., 19.X.1923. — 20. Nova pravda 5.VII.1923. — 21. Nova pravda 25.II.1922, 16.XII.1922, 27.I.1923. — 22. Nova pravda 10.II.1923. — 23. Nova pravda 2.XI.1923. — 24. Nova pravda 27.VIII.1921. — 25. Nova pravda 8.IV.1922, 17.IV.1920. — 26. Nova pravda 17.II., 31.III.1923. — 27. Kladivar I./1923, št. 1, 19.V.1923. — 28. Kladivar I./1923, št. 2, 20.VI.1923. — 29. Črtomir Zorec, Gozdovništvo na Slovenskem, Gozdovništvo na Slovenskem 1925–1941, zbornik prispevkov s posvetovanja v Mariboru 10.5.1985, Maribor 1986, str. 15. — 30. Nova pravda 13.XII.1923. — 31. Dušan Vodeb, Gozdovništvo v Mariboru in njegova usmerjenost v NOB, Gozdovništvo na Slovenskem 1925–1941, str. 38–39. — 32. Nova pravda 26.VII.1924. — 33. Nova pravda 13.IX.1924. — 34. Dušan Vodeb, Gozdovništvo v Mariboru in njegova usmerjenost v NOB, str. 38–39. — 35. Črtomir Zorec, Gozdovništvo na Slovenskem, str. 19. — 36. Nova pravda 15.VIII. in 14.III.1925. — 37. A SRS, Veliko žu-

panstvo v Ljubljani, Oddelek za notranje zadeve IV., 16-2, 6564/2/1925, 5609/1926. — 38. Nova pravda 23.I.1926. — 39. Nova pravda 16.I., 24.VII., 4.XII.1926. — 40. Miroslav Stiplovšek, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem, Maribor 1989, str. 40, 52-53. — 41. Nova pravda 12.III.1927. — 42. Nova pravda 20.VIII., 24.IX.1927, Delo 18.V.1929. — 43. Fran Erjavec, Naše društveno življenje, Slovenci v dese-

tletju 1918-1928, Ljubljana 1928, str. 749. — 44. Dr. Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918-1928, str. 367. — 45. A SRS, Veliko županstvo v Ljubljani, Oddelek za notranje zadeve IV., 16-2, 2470-2475/1929. — 46. A SRS, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Oddelek za notranje zadeve IV., 16-2, 24882/1932, 27080/1935.

EKONOMSKA ORJUNA

Poskus gospodarske organizacije jugoslovanskih
nacionalistov v 20-ih letih tega stoletja
BRANKO ŠUŠTAR

Po prvi svetovni vojni je iz težnje po močni, narodnostno enotni jugoslovanski državi zrasla Organizacija jugoslovanskih nacionalistov (Orjuna).¹ Ta je nasprotovala vsakemu »plemenskemu separatizmu«, internacionalnim stališčem delavskih strank in bila nepomirjena z italijansko zasedbo krajev zahodno od rapske meje. V svojem nastopanju se ni odpovedala tudi fizični moči svojih članov, saj so menili, da je sila dobra in plemenita, če je uporabljena za visoke etične ideale.² Ta teroristični značaj pa je naletel na zavračanje in na enačenje s fašističnim gibanjem, tako pri SLS kot pri delavskih strankah, zlasti komunistih.³

V primerjavi z ostalimi deli Jugoslavije se je nacionalistično gibanje razširilo na Slovenskem najkasneje od pomladi 1922, ko so nastajale krajevne organizacije Orjune, največ v prvi polovici leta 1923. V začetku leta 1924 je bilo nad 60 krajevnih organizacij Orjune, v dobrih 20 krajih pa so tekale priprave za njeno osnovanje. Tako so bile organizacije Orjune v Ljubljani in okolici, posebej po večjih krajih Gorenjske, pa tudi ob meji z Italijo okoli Logatca in Rakeka, precej manj pa po Dolenjski. Orjuna je bila razširjena tudi v krajih ob Savi in po Štajerski, tudi po podeželju, nekoliko še po Prekmurju.⁴

Poleg nasilnih akcij z nacionalističnim (delno tudi protiklerikalnim) značajem na Štajerskem, posebej proti nemški manjšini v prvi polovici leta 1923 in s t.im. triglavsko akcijo poleti istega leta, je Orjuna prirejala tudi politične manifestacije proti brezposelnosti in draginji, od pomladi 1924 pa tudi ljudske shode⁵ na katerih so govorili o politični situaciji in o nacionalističnem gibanju.

Finančno vprašanje je smatrala sama Orjuna za »srce organizacije« in njenih potreb niso mogli kriti le »članarina in skromni doprinosi članstva«. Na povezave med Slavensko banko ter demokrati in orjunaši z »Jutrom« in »Orjuno« in francoskim kapitalom Trboveljske premogokopne družbe so opozarjali že v letu 1925, pa tudi kasneje.⁸ Nadstrankarska orga-

nizacija, za kakšno se je Orjuna razglasila, sicer ni hotela »jemati podpor ne od vlade, ne od strank, ne od koga izven organizacije«, kakor je pisal orjunaški tednik. Pač pa so se nameravali na finančnem področju osloniti na lastne sile, posebej naj bi gospodarska podjetja Orjune omogočila finančno kritje organizacije.⁹

Svoje gospodarsko podjetje so slovenske Orjune načrtovale vsaj od jeseni 1923.¹⁰ Spomladi naslednjega leta je ljubljanski oblastni odbor Orjune osnoval Ekonomsko Orjuno, osrednjo registrirano zadrugo z o.j. s sedežem v Ljubljani.¹¹ Pravila zadruga iz konca marca 1924 so določala za njen delokrog celotno državno ozemlje ter predvidevala ustanavljanje produkcijskih, trgovskih in kreditnih organizacij in podružnic. Zadruga je bila zastavljena kar široko. Njen namen je bil »z uspešnim delom na gospodarskem polju pospeševati gospodarske koristi in nacionalno in državljansko zavestnost svojih članov.« To pa naj bi uresničevala s prodajo izdelkov svojih članov, preskrbovanjem potrebščin in industrijskim predelovanjem pridelkov ter s sprejemanjem hranilnih vlog. Zadrugi delež je znašal 100 din, jamstvo je bilo enkratno, pravila so predvidela tudi lokalne podružnice, zadruga pa je postala članica revizijske zveze Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani.

Tako obsežno zastavljena gospodarska dejavnost zadruga (kreditni denarni zavod, nabavno prodajna zadruga in industrijsko udeleževanje) bi potrebovala močno finančno podlago »na katero se je z ozirom na takratni razmah O.J.N. moglo vsaj deloma računati«. ¹² Prvo načelstvo je začelo poslovati s kreditom do 1.000.000 din, kar je zadrugi odobrila Kmetiska posojilnica ljubljanske okolice v Ljubljani in njeni zastopniki so bili tudi člani nadzornega odbora zadruga.

Kakšne posebne dejavnosti zadruga ni razvila, saj je revizija leta 1927 ugotovila: »Vse poslovanje se je raztegalo le na slabo organizirano pridobivanje članov, na izplačevanje najemnine in uradniških plač, na opremo lokalov in v minimalni meri na vložne in kreditne